

FRANJO ŠANJEK
Zagreb

CRKVA U HRVATA U DOBA
PETRA ZRINSKOG I FRANA KRSTE FRANKOPANA

*THE CHURCH IN CROATIA IN THE PERIOD PETAR ZRINSKI
AND FRAN KRSTO FRANKOPAN*

The author systematically presents the position of the church in Croatia in the period of Petar Zrinski and Fran Krsto Frankopan.

Djelatni prostor Crkve u Hrvata u doba Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana vezan je uz društvenu, intelektualnu, političku i religioznu obnovu ne samo "reliquia reliquiarum olim inclty Regni (Croatiae)" nego i očuvanja nacionalnog identiteta hrvatskog etnikuma na područjima pod otomanskom vlašću.¹

Luthерово i Calvinovo zauzimanje za narodni jezik u bogoštovlju odgovara stoljetnim nastojanjima Crkve u Hrvata, što je nesumnjiv poticaj širenju njihovog nauka na hrvatskom etničkom i kulturnom prostoru. Latentna turska opasnost prisiljava, međutim, Hrvate na razmišljanje kako da opstanu kao narod u ozračju zapadne kršćanske uljudbe. U tom kontekstu shvatljiva je i odluka Hrvatskog sabora iz 1608. prema kojoj je jedino Katolička crkva priznata kao dopuštena na hrvatskom tlu.² Granice hrvatskog etničkog i jezičnog prostora pobliže će odrediti rimska "Rota", ondašnji vrhovni sud Papinske države, izjavljujući 1654. i 1656. da su Dalmacija, Hrvatska, Bosna i Slavonija područja u kojima se govori ilirskim, odnosno hrvatskim jezikom.³

Blaeuova karta "današnjeg Ilirika" iz 1668. razlikuje hrvatska područja koja pripadaju kršćanskoj ekumeni i krajeve pod otomanskom vlašću. Prva su u zajednici sa zemljama ugarske krune (Slavonija, Hrvatska i manji dio Dalmacije), pod mletačkom upravom (najveći dio Dalmacije) ili na prostoru samostalne Dubrovačke Republike (jugoistočni dijelovi Dalmacije s otocima Mljetom i Lastovom). Ostali Hrvati kao podanici Otomanskog Carstva žive u bosanskom pašaluku i sandžakatima - bosanskom, požeškom, cerničkom, bihačkom, ličkom i krbavskom, kliškom i hercegovačkom.⁴

Hrvatski biskupi, brojni i vrlo aktivni u radu Tridentskog sabora, oduševljeno se zalažu za provedbu potridentske obnove u svojim biskupijama i na širem nacionalnom području, napose gledom na intelektualno obrazovanje klera i moralni odgoj naroda.⁵ Dijecezanske i pokrajinske sinode inzistiraju na osnivanju župskih škola, koje će, una-

toč brojnim materijalnim poteškoćama i neshvaćanju roditelja, pridonijeti napretku narodne pismenosti u osvit razdoblja koje nazivamo prosvjetiteljskim.

Crkva u Hrvata od svojih početaka inzistira na bogatstvu duha, koje se ostvaruje u razvoju školstva, kulture i znanosti. Samo dvije godine poslije nacionalne tragedije na Krbavskom polju (1493.) provincijalni studij zadarskih dominikanaca prerasta u 'generalni studij' sa sveučilišnim pravima (8. XII. 1495.) i fakultetima žartium' (filozofije) i teologije.⁶ U prijelomnom vremenu zrinsofrankopanske pobune isusovački kolegij na zagrebačkom Gradecu (1669.) i pavlinski studij u Lepoglavi (1671., 1674.) prerastaju u 'generalne studije' zemalja habsburške krune s pripadnim sveučilišnim pravima i povlasticama. Carsku povelju o uspostavi zagrebačkog 'generalnog studija' (sveučilišta) 3. studenoga 1671. ratificirao je Hrvatski sabor "salvis tamen iuribus et libertatibus Regni (Croatiae) in suo vigore permanentibus".⁷

Kanonik Nikola Dijanešević, veliki prepošt Zagrebačkog kaptola i mecena sveučilišta, ističe da je "vrlo često razmišljao i s dubokim osjećajem u srcu odvagivao kako (Hrvatskoj) susjedne zemlje imaju akademije i sveučilišta u kojima se izobražava domaća i strana mladež, a kako sjajno nadarena školska mladež ove domovine, zbog nedostatka takvih škola, ostaje obavijena tamom neznanja, budući da nema prilike studirati kod kuće, a ne može opet tako lako pribaviti sebi novaca koliko je potrebno za studiranje filozofije u stranim zemljama, posebno to ne mogu oni koji su slabijih imućstvenih prilika. Zato i u crkvenom staležu, među službenicima Crkve Božje, i u svjetovnom, u državnoj upravi, nalazimo manje ljudi izobraženih u višim naucima nego što bismo ih inače mogli imati".⁸ Dijaneševićeva izjava očituje svijest o skrbi za cijelu domovinu i njezin mladi naraštaj, za svestran duhovni i kulturni boljitak na hrvatskim prostorima, za potrebu da se hrvatski narod svrsta u kulturnu i društvenu ravnopravnost s drugim europskim narodima.⁹

Crkva i zrinso-frankopanska pobuna

U zbivanjima vezanim uz zrinso-frankopansku pobunu, protiv za Hrvatsku pogubne politike Beča, Crkva u Hrvata ne zauzima neki službeni stav niti se o događajima izražava kao institucija. U javnosti istupaju pojedinci, crkveni ljudi, pripadnici hijerarhije i nižeg klera, ponajčešće iz ruralne sredine, koji s ustanicima dijele zabrinutost za narodnu stvar ili, naprotiv, javno ističu svoju lojalnost i odanost imperijalnoj vlasti.

Zagrebački biskup Martin Borković (1667.-1687.), koji u desetljeću nakon tragedije hrvatskih prvaka stoji na braniku nacije i hrvatske državnosti, u kritičnoj fazi pobune posreduje između cara Leopolda I. i bana Petra Zrinskog, a za vrijeme istražnog postupka pokušava ustanike spasiti pogibije, prijeteci prevrtljivom vladaru odreknućem od biskupske službe.¹⁰

U isto vrijeme, zagrebački Kaptol, koji već duže nije u najboljim odnosima sa Zrinskima uslijed sporova posjedovne prirode, potvrđuje privrženost caru i kralju Leopoldu I. Habsburškom, zatraživši protiv ustanika zaštitu carskog generala Herbersteina. Na poziv Frana Krste Frankopana Kaptolu i građanima Zagreba da podrže ustanike, zagrebački magistrat 29. ožujka 1670. promptno odgovara da će postupiti "kao i sva hrvatska zemlja", dok Kaptol preko svog zastupnika kanonika Stjepana Selišćevića 1. travnja iste godine izražava duboku odanost i vjernost caru, od kojeg očekuje zaštitu i pomoć.¹¹

Zagrebački je Kaptol, kao i dio hrvatskog plemstva, s velikim nepovjerenjem gledao na najavljavani savez s Turskom, stoljetnim neprijateljem Hrvatske i kršćanstva općenito, ali se još više bojao neprovjerenih namjera Petra Zrinskoga da sve seljake koji se budu stavili na stranu ustanika oslobodi kmetских obveza. Naime, Zrinski je još 1661. propisao da se tlaka više ne daje od kućanstva nego od zemljišnog posjeda, dakle ovisno o veličini selišta.¹² Upravitelj Ozlja, u njegovo ime, 22. ožujka 1670. moli Mihovila Stampfera, vivodinskog župnika, da se razglasi banov proglas u snazi kojeg se oslobađa tlake svaki podanik Zrinskih koji se s puškom i sabljom ili konjem odazove pozivu na ustanak.¹³

Na temelju šturih povijesnih vrela nije lako otkriti je li Petar Zrinski, izdanak najmoćnije hrvatske velikaške loze, mislio na oslobađanje kmetstva u cjelini, iako je neosporno da su grofovi Zrinski, kao i Frankopani, i prije ovih zbivanja velikom broju svojih podložnika mijenjali tlaku u obvezu da s teglećim životinjama na određenim relacijama prenose njihovu robu prema jadranskim lukama, što je na neki način kmetovima već davalo status slobodnjaka.¹⁴

Niži kler s posjeda Zrinskih i Frankopana zdušno podupire ideju ustanka, dakle i samostalne Hrvatske. Župnici i vikari (kapelani) bili su najpouzdaniji širitelji proglašenja o oslobađanju od tlake i neophodna veza između ustanika i naroda, u čemu su najaktivniji već spominjani župnik Vivodine Mihovil Stampfer, arhidakon modruški pop Matija Turina, župnik Broda na Kupi pop Juraj Pipinić i drugi.¹⁵

Zrinski i Frankopani i Crkva u Hrvata

O bliskim vezama Crkve u Hrvata sa Zrinskima i Frankopanima ima bezbroj dokaza. Vrlo zanimljivu ocjenu ovih odnosa iznosi istarski franjevac, povjesničar i duhovni pisac Franjo Glavinic (1586.-1652.), koji u posveti svojih djela *Četiri posljednja človika* (1628.) i *Czvit szvetih* (1628.) naglašuje višestoljetni doprinos Zrinskih i Frankopana civilizacijskim tokovima u Hrvatskoj.

Četiri posljednja človika Franjo Glavinic posvećuje "preslavnoj gospodi Nikoli i Petru, grofovima Zrinskim, sinovima još slavnijeg dalmatinsko-hrvatsko-slavonskog bana Jurja Zrinskog, kojima izrazuje svoju duboku odanost i vjernost, preklinjući ih da nasljeđuju slavne im pretke, koji su svojim životom i djelima bili primjer odanih sinova Katoličke crkve i svoje hrvatske domovine. Za uzor im stavlja hrabrost, velikodušnost, moralni integritet i neustrašivost oca im Jurja, čije ime "još uvijek zastrašuje Hrvatskoj neprijateljske krivovjerce (protestante) i Turke, a kojemu je on, Glavinic, uvijek bio odan, kao što će biti i njima, Nikoli i Petru, na koje apelira da idu očevim stopama.

Naglašujući odanost naroda prema svojoj gospodi (tj. Zrinskima), Glavinic je "sigurno imao pred ocima brojne i tragične pobune nižeg hrvatskog plemstva i seljaka tijekom 16. i 17. stoljeća, ali i one koji su prionuli uz reformaciju, postali protestanti, napustili vjeru otaca i Katolicku crkvu". Mislio je vjerojatno i na izmijenjenu religioznu kartu Evrope u duhu augsburškog načela "cuius regio, illius religio" (1555.) i strahote tridesetgodišnjega rata.¹⁶

Slične pohvale nalazimo i u latinskoj posveti *Czvita szvetih*, upućenoj Vuku Krsti Frankopanu, knezu trsatskom, senjskom, krčkom i modruškom, carskom savjetniku i generalu Hrvatske krajine i Primorja, čiju zauzetost za obranu katoličke vjere i domovine ističe kao najsvjetliji primjer i uzor svega slavenskog naroda.¹⁷

Poznato je da su Zrinski i Frankopani na svojim posjedima stoljećima podupirali dvije značajne odrednice hrvatskog katolicizma, glagoljaštvo i redovništvo. Glagoljica i liturgija na narodnom jeziku duhovno povezuju naše krajeve od Trsta do Dubrovačke Republike i granica zagrebačke biskupije. Najvažniji glagoljski skriptoriji a kasnije i prve tiskare djeluju pod mecenatstvom dvaju uglednih rodova, napose Frankopana. Prvi nosioci glagoljaštva bili su benediktinci, zatim franjevci-trećoreci i pavlini, a kroz svu povijest svjetovni niži kler, popovi glagoljaši, pa je izgledalo kao da na hrvatskom prostoru postoje dvije Crkve - tuđa hijerarhijska i domaća narodna. Zrinski i Frankopani pomažu i redovnike: benediktince, franjevce, dominikance, augustinjance i pavline, koji će uz dušobrižništvo i propovijedanje na ovom prostoru biti nosioci prosvjete, književnog stvaralaštva, propagatori umjetnosti, organizatori školstva i socijalnog života, njihovi savjetnici i ambasadori.¹⁸ Ban Petar Zrinski šalje dominikanca Franju Bargiglia u vrlo delikatnu misiju na dvor poljskog kralja Mihaela Wisniowieckog, dok će na pregovore u Beč poslati augustinijanca Marka Forstalla.¹⁹

Gabrijel Mijakić i zrinsko-frankopanska pobuna

Gabrijel Mijakić, marčanski unijatski vladika (1663.-1670.) i prijatelj Petra Zrinskog, ostat će dosljedan idejama pobune do svoje smrti 25. listopada 1686. godine, koja je uslijedila poslije šesnaestogodišnjega doživotnog tamnovanja u utvrdi Glatz u Šleskoj.

Vladika Mijakić, pošto je 1663. pred papinskim nuncijem u Beču priznao jedinstvo u vjeri s rimskim prvosvećenikom (papom), godine 1666. odlazi u Rim da u svoje ime i u ime svih uskoka ispovjedi katoličku vjeru.

Unatoč povjerenju i simpatijama pape Aleksandra VII. (1655.-1667.) i Kongregacije za širenje vjere, unijatski će vladika zbog oporbe biskupa Petra Petretića (1648.-1667.) ostati "samo vikarom sufraganom zagrebačkog biskupa među narodom grčkog obreda" u Hrvatskoj.²⁰

Gabrijel Mijakić oduševljeno pristaje uz Petra Zrinskog i ustanike, smatrajući njihov otpor Beču pogodnim trenutkom da se uskoci oslobode nasilja, koje su njemački zapovjednici i časnici provodili u Vojnoj krajini.

Iako je, prema križevačkom izvješću grofa Trautmansdorfa, još 21. ožujka 1670. izgledalo da su "granica i Vlasi vjerni caru, dok se za biskupa Mijakića ne zna što je odgovorio Zrinskom, ipak se sve bezobzirnija politika bečkoga dvora našla pred činjenicom da su se uskoci pod vodstvom vladike Mijakica po prvi put sjedinili s hrvatskim staležima u borbi protiv germanskih prisizanja na zajedničku im domovinu Hrvatsku.

Beč će na početku zime 1670. zatražiti od generala Herbersteina da uhiti Mijakića i da ga diskretno iz Karlovca dovede u senjsku tvrđavu. U osudi hrvatskih prvaka navodi se, između ostaloga, da su na stranu ustanika nastojali pridobiti Mijakića i uskoke. U srpnju 1671. unijatski je biskup iz senjske tvrđave prebačen u Graz, zatim u Beč, gdje je osuđen na doživotnu tamnicu.²¹ Čini se da je vladika Mijakić u odanosti banu Petru Zrinskom i obostranom prijateljstvu vidio zaštitu protiv zagrebačkih biskupa, koji su uporno nastojali da se jurisdikcija marčanskih vladika za vjernike grkoistočnog obreda svede na ulogu "vikara u duhovnim stvarima za Uskoke koji stanuju na teritoriju zagrebačke biskupije".²² Borba za samostalnost unijatske marčanske biskupije, na čijem ukidanju posebno inzistiraju Petretić i Borković, zahvaća i uskoke, koji se suprotstavljaju

prevlasti zagrebačkih biskupa s kojima su u neprestanom sukobu zbog desetine i zemljišnih posjeda. Uskoci su se bojali da s ukidanjem marčanske eparhije ne izgube i pravo na svoj istočni obred te postanu kmetovima zagrebačkih biskupa.²³ U nadi da se iskupi za sudionništvo u zrinsko-frankopanskoj pobuni, Gabrijel Mijakić kao prvi od unijatskih vladika u Hrvatskoj prisizhe na poslušnost zagrebačkom biskupu u svojstvu “vikara među narodom grčkog obreda” na njegovu području, iako je jasna namjera Rima da “marčanski vladika ima jurisdikciju nad svim vjernicima istočnog obreda od Drave do Jadrana”.²⁴

Borkovićeva uloga u zrinsko-frankopanskoj pobuni

Dragutin Nežić ističe da se zagrebački biskup Martin Borković s obzirom na događaje vezane uz zrinsko-frankopansku pobunu “izdigao nad svaki osobni interes”, opravdavajući “svoje stanovište vjerskim i domovinskim probicima”.²⁵

Borković je, prema Nežiću, “bio ona providencijalna osoba, koja je Hrvatsku tada spasila od najgorega”.²⁶ On će se, istina, s ostalim hrvatskim velikašima ograditi od “buntovnika”, ne dopuštajući da se Hrvatsko-slavonsko kraljevstvo optuži zbog nevjere vladaru.²⁷

No podimo redom. Bečki dvor je o pregovorima Zrinskog saznao iz više izvora, među ostalim i iz Hrvatske. Crkveni krugovi sumnjiče bana zbog suradnje s mađarskim protestantima. Većini je, osim toga, bila neprihvatljiva ideja o pregovorima Turcima, pogotovo jer se i sama obrana Hrvatske kao “predzida kršćanstva”²⁸ shvaćala u križarskom duhu, baš kao i “reconquista” Granade (1492.). Ban Petar Zrinski povjerit će biskupu Borkoviću svoje sumnje u iskrenost Beča te će u kritičkom trenutku zatražiti da posreduje kod cara.²⁹ Događaji su se počeli odvijati neobično brzo. U ponedjeljak 17. ožujka 1670. zagrebački se biskup iznenada pojavljuje na dvoru u ulozi banova posrednika. Motiviran očuvanjem katoličke vjere i vođen željom da se u Hrvatsku vrati mir, Borković ne niječe zavjeru Zrinskoga s Turcima, s kojom se osobno ne slaže ni on a ni mnogi u Hrvatskoj, ali za banove postupke nalazi opravdanja zbog nepravdi nanijetih njemu i Hrvatskoj od strane dvora i njemačkih vojnih vlasti u Krajini. Dana 20. ožujka car i kralj Leopold I. objavljuje da se, prema riječima zagrebačkog biskupa, Hrvatskom pronose glasovi o potajnoj zavjeri s Turčinom, prirodnim neprijateljem kršćanskog imena.³⁰ Dan kasnije, car traži od Borkovića da prenese hrvatskom banu i njegovim sumišljenicima “caesarea et regia gratia <...> nostramque benevolentiam”³¹ Istoga dana, u pismu naslovljenom na Petra Zrinskoga, Leopold I. očekuje izjavu vjernosti. Dana 23. ožujka car obavještava vojno vijeće u Grazu o posjetu zagrebačkog biskupa kojega šalje Zrinskom sa željom da ga odgovori od “namjeravanog štetnog djelovanja”,³² iako ovoga već 29. ožujka zbog “nevjere” skida s banske časti, a na njegovo mjesto postavlja banske namjesnike, biskupa Martina Borkovića “in iuridicis” i grofa Nikolu Erdödyja “in militaribus”.³³ U poruci na hrvatskom jeziku za “narod u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji” ističe se “da je grof Petar Zrinski nevernik postal naše korune” te da je “pod svoju oblast kraljevstva naša horvatsko i slavonsko i dalmatinsko i bližnje naše orsage podegnati kanil”.³⁴

Zagrebački biskup po povratku izvješćuje Zrinskog u čakovečkoj tvrđavi o Leopoldovoj naklonosti, pa Borković 29. ožujka iz Varaždina javlja caru da je ban uvijek sebe smatrao njegovim odanim i vjernim službenikom.³⁵ Odgovarajući na pismo Petra Zrin-

skog od 3. travnja, Martin Borković mu savjetuje da se podloži caru, koji će mu velikodušno oprostiti. I ovom prigodom zagrebački biskup ponavlja carevu izjavu od 21. ožujka da je za njega i njegove sudionike rezervirana "caesarea et regia gratia".³⁶

Borković Petru Zrinskomu prenosi i uvjeravanje kneza Lobkowitza. Zagrebački biskup, za cara "bonus vir" - poštenjak ili naivni dobričak, kako ga je okarakterizirao Dragutin Nežić - otkrit će s razočaranjem da se Beč okrutno poigrava i s najvjernijim suradnicima. Borković ne samo da nije uspio oteti Zrinskog i Frankopana njihovoj neumoljivoj sudbini nego je s gorčinom osjetio kako germanski orao steže hrvatske slobode. Kao banski namjesnik protestira generalu Breuneru protiv njemačkih vojnika koji su "postavljeni da brane a ne da pljačkaju" Hrvatsku.³⁷ Borković odbija ciničnu ispriku generala Paradaizera, koji tobože, "nije htio povrijediti njegova biskupska prava, kada je župnicima pismeno naredio, da u crkvi opovrgnu vijest prema kojoj se ban Petar Zrinski uskoro vraća u Hrvatsku".³⁸

Martin Borković ipak će dočekati obnovu Hrvatske uspostavom pune banske vlasti (1680.) i početak velikog rata za oslobođenje domovine (1683.) za čiju su zamisao Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan položili svoje živote.

SAŽETAK

Djelatni prostor Crkve u Hrvata u vrijeme zrinsko-frankopanske pobune vezan je uz društvenu, intelektualnu i religioznu obnovu ne samo "reliquia reliquiarum olim inclity Regni" nego i očuvanja nacionalnog identiteta Hrvata na područjima pod otomanskom vlašću.

U zbivanjima vezanim uz zrinsko-frankopansku pobunu, protiv za Hrvate i Hrvatsku pogubne bečke politike, Crkva u Hrvata ne zauzima neki službeni stav niti se o događajima izražava kao institucija. U javnosti istupaju pojedinci, crkveni ljudi, pripadnici hijerarhije i nižeg klera, ponajčešće onog iz ruralne sredine, koji s ustanicima dijele zabrinutost za narodnu stvar ili, naprotiv, javno ističu svoju lojalnost i odanost imperijalnoj vlasti.

Zagrebački Kaptol, kao i dio hrvatskog plemstva, s velikim nepovjerenjem gleda na najavljivani savez s Turskom, stoljetnim neprijateljem Hrvatske i kršćanstva. Niži kler s posjeda Zrinskih i Frankopana i unijati na čelu s vladikom Gabrijelom Mijakićem zdušno podupiru ideju ustanka, dakle i samostalne Hrvatske. Župnici i kapelani najpouzdaniji su širitelji proglašenja o oslobađanju od tlake i neophodna veza između ustanika i naroda, u čemu prednjače župnici Mihovil Stampfer, Matija Turina i Juraj Pipinić.

Zagrebački biskup Martin Borković postaje tragičnom figurom zbivanja. Kao branitelj Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana ne samo da ih nije uspio oteti njihovoj neumitnoj sudbini, nego je s gorčinom osjetio kako germanski orao steže hrvatske slobode. Kao banski namjesnik "in iuridicis" protestira kod generala Breunera protiv njegovih vojnika, koji su postavljeni da "brane a ne da pljačkaju" Hrvatsku. Plemeniti starac ipak će dočekati obnovu Hrvatske uspostavom pune banske vlasti (1680.) i početak velikog rata za oslobođenje domovine (1683.) za čiju su zamisao Zrinski i Frankopan položili svoje živote.

SUMMARY

The active area in the church of Croatia within the period of the Zrinski-Frankopan rebellion was connected to social, intellectual and religious renovation of not only the «reliquia reliquiarum olim inclyti Regni» but also the preservation of national identity of Croats in the areas belonging the Ottoman Empire.

Regarding events connected to the Zrinski-Frankopan rebellion against, for Croats and Croatia, destroying Vienna politics, the church in Croatia did not take any official part nor did it express its views on the events as an institution. Individuals spoke out in public, clergymen, members of hierarchy and lower clergy, mainly from rural areas, shared their concerns about the public issue with the rebels, publicly expressing their loyalty and devotion to the imperial government. The Zagreb Kaptol, as well as a part of Croatian clergy, showed great disbelief in the announced union with Turkey, Croatian and Christian enemy for centuries. Lower clergy from the estates of the Zrinskis and the Frankopans and the Uniate-church members led by bishop Gabriel Mijakić fiercely supported the idea of rebellion and independent Croatia. Parish priests and curates, especially Mihovil Stampfer, Matija Turina and Juraj Pipinić, were the most reliable in spreading the news on liberation from vilainage service as well as the necessary link between the rebels and the people.

The Zagreb bishop Martin Borković became a tragic figure of the events. As a defendant of Petar Zrinski and Fran Krsto Frankopan he was not only incapable of saving them from their faith but also felt himself how the German eagle seized Croatian freedom. As the ban's governor «in iuridicis» he protested in front of general Breuner against his soldiers placed «to defend and not to rob Croatia». Noble oldman managed to see the reconstruction of Croatia with the establishment of full administration of ban (in 1680) and the beginning of the great war for liberation of the state (in 1683), that Zrinski and Frankopan had died for.

BILJEŠKE

¹ Sredinom XV. st. korjenito se mijenja etnički prostor zapadno od Drine na štetu hrvatsva i katolicizma. Katolici bokokotorskog zaleđa te istočnih dijelova današnje Bosne i Hercegovine nestankom katoličkog klera za turske okupacije postupno se odnarođuju i prelaze na pravoslavlje. Poslije pada Bosne (1463.) i Hercegovine (1482.) počinje masovni eksodus starosjedilačkog hrvatskog pučanstva iz navedenih prostora u sigurnije krajeve banske Hrvatske ili na područje pod mletačkom upravom, u Dalmaciju, Hrvatsko primorje, Istru i Hrvatima susjedne zemlje - Austriju, Ugarsku, Slovačku, Furlaniju, Julijsku krajinu, Apuliju i drugdje. Usprkos *Ahd-name*, kojom Mehmed II. Osvajač dopušta "bosanskim duhovnicima da se sigurni i bez straha povrate i nastane u zemljama Carstva", franjevece i katolički puk u Bosni i u drugim našim krajevima pod otomanskom vlašću pritiskivale su česte i teške ucjene i nameti, pa je do preseljenja i seoba Hrvata dolazilo i unutar Turskog Carstva, npr. na područje južno od Budima, u Banat i Transilvaniju. Usp. D. MANDIĆ, *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, Rim 1967., str. 243; K. DRAGANOVIĆ, *Biskup fra Jeronim Lučić i njegovo doba*, *Croatia christiana periodica* (dalje CCP), VII (1983) 11, str. 55-68; S. M. DŽAJA, *Katoličanstvo u Bosni i Hercegovini od Kulina bana do austrougarske okupacije*, CCP, XVI (1992.) 30, str. 169; F. ŠANJEK, *Hrvati prognanici i izbjeglice kroz povijest*, Bogoslovska smotra, LXIII (1993.) 3-4, str. 352.-355.

² Hrvatski je sabor 16. siječnja 1608. izglasao zakonski članak, potvrđen od kralja (cara) Rudolfa II, kojim se jedino katoličkoj vjeri priznaje isključivo pravo djelovanja u Hrvatskoj i

Slavoniji. Tim se zakonom htjelo spriječiti vjerske podjele u hrvatskom narodu koji je vodio presudnu bitku za svoj fizički i moralni opstanak. Usp. F. ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb 1975., str. 306; A. SEKULIĆ, *Biskup Šimun Bratulić*, Zagrebački biskupi i nadbiskupi, Zagreb (ŠK) 1995, str. 288.-289.

³ I. GOLUB, *Jeronim Paštrić o svetojeronimskom sporu oko Ilirske zemlje (1655., 1659.)*, CCP, VI (1982.) 9, str. 112.-120.

⁴ *Hrvatski povijesni zemljovidi*, Zagreb (ŠK - Kartografija Učila) 1993., str. 33. (karta) i 74. (tekst).

⁵ O osobi i djelu Jurja Draškovića v. V. KAPITANOVIĆ, *Biskup Juraj Drašković na Tridentinskom saboru*, Kačić, 6/1974., str. 105.-121; J. SOPTA, *Juraj Drašković*, Zagrebački biskupi i nadbiskupi, Zagreb (ŠK) 1995., str. 255.-266.

⁶ Usp. F. ŠANJEK - I. TOMLJENOVIC, *Dominikanci i razvoj školstva u srednjovjekovnoj Hrvatskoj*, CCP, X (1986.) 17, str. 48.-73; S. KRASIĆ, *Filozofsko-teološki studij u Zadru*, Zadar-ska revija, XXVI (1987.) 1-2, str. 31-42; F. ŠANJEK, *Teološki studij u povijesti Hrvata*, Kačić, 25/1993., str. 297-299; F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb 1996., str. 328.-335; S. KRASIĆ, *Generalno učilište dominikanskog reda u Zadru ili Universitas Jadertina 1396.-1807.*, Zadar 1996; T. VEREŠ, *Dominikansko opće učilište u Zadru (1396.-1807.) prvo hrvatsko sveučilište*, Zagreb 1996; F. ŠANJEK, *Razvoj višeg i visokog školstva u Hrvatskoj od srednjeg vijeka do humanizma*, 'U križu je spas', Zbornik u cast mons. Ante Jurića, Split 1997., str. 401.-402; F. ŠANJEK, *Povijesni razvoj visokog školstva u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na 1874. godinu*, Matija Mesić prvi rektor Sveučilišta u Zagrebu (zbornik radova), Zagreb 1997., str. 139.-140.

⁷ F. ŠANJEK, *Povijesni razvoj visokog školstva u Hrvatskoj*, str. 142.-143; F. ŠANJEK, *Razvoj višeg i visokog školstva*, str. 404.

⁸ Dijaneševićeva izjava o potrebi osnutka visokog učilišta u Hrvata uključena je u naraciju Leopoldove povelje od 23. rujna 1669. Usp. M. VANINO, *Povijest filozofijske i teologijske nastave u isusovackoj Akademiji u Zagrebu 1633.-1733.*, Zagreb 1930., str. 76.-79; T. J. ŠAGI-BUNIC, *Facultas theologica catholica in Universitate Zagrabienisi (brevis descriptio chronologica)*, CCP, XVII (1993.) 32., str. 158.-159; F. ŠANJEK, *Povijesni razvoj visokog školstva u Hrvatskoj*, str. 142.

⁹ Uprava Družbe Isusove nije se slagala s Kaušičevim nastojanjem da Zagreb dobije sveučilište, što je razvidno iz nastupnog govora prvog rektora hrvatskog sveučilišta Matije Mesića (1874.): "Proglašujući (carsku povelju hrvatski) stališi u sboru svojem ne zaboraviše ubilježiti, da ju proglašuju *salvis tamen iuribus et libertatibus Regni in suo vigore permanentibus*. Za ta svoja prava i slobostine svoje, kao što i za prava krune kraljevske nazrievahu oni velik uštrb u tom, što se je od njih zahtievao od strane Jezuita, da zatraže potvrdu kraljevske povelje u generala jezuitskoga. Tom zahtjevu nehtjedoše stališi zadovoljiti, a budući da niti Jezuite, u svem svojem školstvu što veću neodvisnost tražeći, nisu htjeli popustiti, zato se povelja kralja Leopolda nikada posvema neizvede i zagrebačka akademija bijaše osuđena, da nestupi sada u red najviših učilišta". Na optužbe da su isusovci priječili provedbu Leopoldove povelje, jer su već imali jedno sveučilište u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu (Trnava), odgovara M. VANINO, *Isusovci i hrvatski narod 1*, Zagreb 1969., str. 169.-178.

¹⁰ A. MIJATOVIĆ, *Borković Martin*, Hrvatski biografski leksikon, sv. II, Zagreb 1989., str. 163; F. ŠANJEK, *Crkva i zrinsko-frankopanska urota*, CCP, XV (1991.) 28, str. 199.

¹¹ F. RAČKI, *Izprave o uroti bana Petra Zrinskoga i kneza Frana Frankopana*, Zagreb 1873., str. 120.-121. i 133.-134.

¹² J. ADAMČEK, *Bune i otpori*, Zagreb 1987., str. 251; F. ŠANJEK, *Crkva i zrinsko-frankopanska urota*, str. 199.

¹³ F. RAČKI, *Izprave o uroti*, str. 97, br. 140. Kranjski staleži (*isto*, str. 120.-121.) podsjećaju cara da će se seljaci pobuniti jer se šire glasine da će Zrinski seljake u Hrvatskoj osloboditi kmet-skih obveza.

¹⁴ J. ŠIDAK, *Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti*, Zagreb 1981., str. 165; F. ŠANJEK, *Urota zrinško-frankopanska*, str. 200.

¹⁵ F. RAČKI, *Izprave o uroti*, str. 97; R. LOPAŠIĆ, *Novi prilozi za povijest urote Petra Zrinskoga i kneza Franje Krste Frankopana*, *Starine JAZU*, 24/1891, str. 45. i 51.-52.

¹⁶ Usp. M. KURELAC, *Historiografska koncepcija Franje Glavinića*, *Zbornik radova o Franji Glaviniću*, izd. JAZU, Zagreb 1989, str. 249.-250; F. ŠANJEK, *Crkva i zrinško-frankopanska urota*, str. 200.

¹⁷ M. KURELAC, *Historiografska koncepcija*, str. 249.

¹⁸ F. ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb 1975., str. 317.

¹⁹ Usp. F. RAČKI, *Izprave o uroti*, str. 184.-185., br. 301.

²⁰ J. ŠIMRAK, *Borba za vjersko i crkveno jedinstvo*, Zagreb 1932., str. 9; F. ŠANJEK, *Crkva i urota zrinško-frankopanska*, str. 202.

²¹ J. ŠIMRAK, *Borba*, str. 10.-11; F. ŠANJEK, *Crkva i urota*, str. 202.

²² J. ŠIMRAK, *Borba*, str. 122; F. ŠANJEK, *Crkva i urota*, str. 202.

²³ J. ŠIMRAK, *Borba*, str. 122.-123; F. ŠANJEK, *Crkva i urota*, str. 202.

²⁴ J. ŠIMRAK, *Borba*, str. 123; F. ŠANJEK, *Crkva i urota*, str. 202-203.

²⁵ D. NEŽIĆ, *Biskup Borković*, *Kulturno-poviestni zbornik zagrebačke nadbiskupije 1*, Zagreb 1944., str. 723. Usp. T. SMIČIKLAS, *Poviest hrvatska, 1526.-1848.*, Zagreb 1879., str. 183.-184; A. SEKULIĆ, *Martin Borković*, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Zagreb (ŠK) 1995., str. 354.

²⁶ D. NEŽIĆ, *Biskup Borković*, str. 724; F. ŠANJEK, *Crkva i urota*, str. 203.

²⁷ D. NEŽIĆ, *Biskup Borković*, str. 725; F. ŠANJEK, *Crkva i urota*, str. 203.

²⁸ Izraz "predzide kršćanstva" (antemurale christianitatis) potječe od Sv. Bernarda iz Clairvauxa, koji je tim izrazom 1143. počastio stanovnike Edese koji su punih pet godina junački odolijevali opsadi muslimanskih Seldžuka. Isti je pojam u svezi s Hrvatskom prvi upotrijebio hrvatski ban i vojskovođa Krsto Frankopan Brinjski u *memorijalu* upućenom 1523. papi Hadrijanu VI: "Sveti Oče! Hrvatska je predzide kršćanstva, a naročito pograničnih zemalja Koruške, Kranjske, Istre, Furlanije i Italije. Ako bi ona, sačuvaj Bože, bila zauzeta, onda gore spomenute muke prijete madašnjim zemljama i put će do njih Turcima širom biti otvoren. Jer kada imaju Hrvatsku, ne treba im više prelaziti ni rijeka, ni gora, ni mora i od toga (Europi) prijete veća opasnost od nedavno zauzetih (...) Beograda (1521.) i Rhodosa". Usp. V. GLIGO, *Govori protiv Turaka*, Split 1983., str. 356; F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata. Srednji vijek*, Zagreb 1993., str. 351.-352; F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 307.-310.

²⁹ F. RAČKI, *Izprave o uroti*, str. 120.-121; F. ŠANJEK, *Crkva i urota*, str. 203.

³⁰ F. RAČKI, *Izprave o uroti*, str. 94: "Qualiter rumore nuncio percipisset, quod quidem de annotato regno nostro Sclavoniae et quibusdam aliis dioecesis ipsius partibus homines (...) clandestinam in simul conspirationem ineuntes tractatus quosdam clandestinos cum naturali christi-anitatis hoste, Turca..." Usp. F. ŠANJEK, *Crkva i urota*, str. 203, bilj. 24.

³¹ F. RAČKI, *Izprave o uroti*, str. 95., br. 135.

³² F. RAČKI, *Izprave o uroti*, str. 101., br. 147.

³³ F. RAČKI, *Izprave o uroti*, str. 116.-117., br. 171 b.

³⁴ F. RAČKI, *Izprave o uroti*, str. 118.-119., br. 171 d.

³⁵ F. RAČKI, *Izprave o uroti*, str. 121., br. 175. Zagrebački biskup gledom na Zrinskoga ističe da ovaj "se fidelem servum semper mansisse et mansurum".

³⁶ F. RAČKI, *Izprave o uroti*, str. 146., br. 234.

³⁷ Usp. I. ŠIMUNOVIĆ, *Martin Borković*, *Katolički list*, 18/1944., str. 215. Slično piše i Janko pl. BORKOVIĆ, *Prilog povijesti biskupa Martina Borkovića i zagrebačke biskupije u drugoj polovici 17. vijeka*, *Starine JAZU*, 35/1916, str. 375.-395.

³⁸ F. RAČKI, *Izprave o uroti*, str. 308. Dokument je izdan u Karlovcu 18. srpnja 1670. Usp. F. ŠANJEK, *Crkva i urota*, str. 204.

